

Var kvinder og mænd lige?

Hvad siger tingbøgerne?

AF TORSTEN BALLE

Var kvinder og mænd lige? Ikke efter love og forordninger. Allerede 1241 siger Jyske Lov¹⁾ at en mand tager altid dobbelt så meget i arv som en kvinde. En kvinde blev aldrig myndig. En mand kunne handle alene og møde alene i retten. Det var en kvinde ikke betroet til! Hun skulle have ”barnepige” med, og ”barnepigen”, hendes lavværge, var selvfølgelig en mand.

Og kirken stemte i med Paulus: ”I kvinder skal underordne jer under jeres mænd som under Herren²⁾” ”Manden er Guds billede og afglans³⁾” og kvinden er mandens afglans” Og så videre.

Men teori er et, praksis somme tider noget andet. ”Hvor røgen driver mod vinden, dér råder manden!” siger et gammelt ord. Nok var kvinder umyndige efter loven, men både fra danmarkshistorien og bibelen kender vi kvinder, der var myndige nok! Og selv om det tit ser ud, som om det er mændene, der laver det hele, er der nok ikke uden grund, at franskmændene spørger: *Ou est la femme?* (Hvor er kvinden?)

Kan det gå an at bruge Leonora Christine som eksempel? Det kan det nok, for de breve, hendes mor, Kirsten Munk, skrev til hende, og som nu ligger i Rigsarkivet⁴⁾ viser tydeligt, at det var med god ret, hun sad i Blåtårn, hvor hun så selv fabrikerede den helgenkrone, hun så behændigt fik anbragt om sit intrigante hoved.

”Det er en hustrus pligt at følge sin mand,” siger hun front. Den komedie behøvede jævne folk ikke at spille. Hr. Poul siger til Nille: ”Du est alt for hård ved din mand. Han er og bør dog være herre i huset.” Men han får omgående noget andet at vide. Og da Jeronimus vil hæve sin datters forlovelse med Erasmus, siger Magdelone: ”Jeg vil min tro også have noget at sige herudi, thi er hun jer datter, er hun også min!” Jeronimus: ”Hør kone, du må vide, at jeg er mand i huset!” Magdelone: ”Du må også vide, at jeg er kone i huset!” Det er ganske vist digtning, men Holberg kendte jævne folk særdeles godt.

Der er derfor et spørgsmål, om de love, der blev presset ned over folks hoveder ovenfra, også svarede til folkets opfattelse af, hvad der var ret. Man kan altid få at vide, hvordan myndighederne mente, at tingene skulle ordnes og hvordan de høje herrer troede, det blev ordnet, men hvor hører man folkets røst? Hvor kan man se forholdene, som de virkelig var ”nede på jorden”?

Det kan man i de gamle tingbøger, især i dem, der blev til, da det var bønder, der var herredsfogder, sandemænd og nævninger. Lovene var klare nok, men også på den tid kunne man finde ud af at omgå love, uden af det var

ulovligt, og ordne sagerne på sin egen måde. Det fortæller Hundborg og Hillerslev herreders tingbøger en del om. Desværre er de ikke så gamle. De ældste, der er bevaret, er fra 1666, og nogle årgange mangler, men der gik dog en snes år, inden de bondefødte herredsfogder blev afløst af finere folk. I Hillerslev herred virkede først den gamle herredsfoged Søren Jensen i Kanstrup, der havde haft embedet i hvert fald siden 1621, og derefter Jacob Ulf i Kløv. I Hundborg herred sad Lauge Olufsen i Harring i dommersædet i mange år.

Deres tingbøger viser, hvordan lovene blev administreret, blandt andet også bestemmelserne om kvindens retsstilling i forhold til mandens.

Efter loven skulle en kvinde altid så at sige have en mand på slæbetov, en beskytter, en lavværge, som han blev kaldt. I tingbøgerne ser vi da også, at en kvinde tit bliver stævnet med sin lavværge (men ikke så nær altid). Samme lavværge nævnes så godt som aldrig med navn, og han siger aldrig er muk, så man kan tvivle om, at han i der hele taget var til stede på tinget. Det var måske kun en formssag, at han blev stævnet. Var hun part i en sag, møder der altid en fuldmægtig på hendes vegne, i regelen godsejerens delefoged, men det har nok ikke noget med kvindens retsstilling at gøre, for en fuldmægtig møder også for de fleste mænd, fordi de ikke var lovkyndige nok. Det skulle der meget til at være, for der var et utal af love, recesser og forordninger.

Hvad ejendomsretten angår, så er der ingen tvivl om, at al ejendom, huse, besætning, indbo og jord, var fælles. Ingen af ægtefællerne ejede noget særskilt med undtagelse af deres igangsklæder. Når der blev skiftet, enten efter en kone eller en mand, blev alt vurderet og arven beregnet sådan, at den efterlevende ægtefælle arvede halvdelen, de andre arvinger resten. Efter loven kunne en mand dog alene sælge, købe eller pantsætte ejendom, men tingbøgerne viser, at konerne tit blev taget med på råd, når en ejendom blev solgt. I de ældste herredstingbøger er der ingen skøder fra bønder, for i deres tid var bønderne som regel fæstere, men i Thisted ejede mange borgere deres huse, og i byens tingbog kan vi derfor se, hvordan skøderne lyder.

Nogle eksempler:

1673, 29. november:

Henrik Krøger skøder *med min hustrus fri vilje, beråd hu og samtykke*. . .

1673, 20. december.

Christian Mortensen Lelius skøder *med min kære hustrus råd og vilje og samtykke*. . . , og senere samme dag *med min kære hustrus samtykke*.

1675, 2. oktober:

Laurits Pedersen Morsing *med min hustrus råd og vilje og samtykke*. . .

¹ Jyske Lov, 1. bog, 5.

² Ef. 5, 22-23.

³ Kor. 11, 7.

⁴ Svend Aakjær: Leonora Christines skyld. Et aktrat. Jyske Samlinger, Ny række, 4. bind, s. 233 ff.

1676, 12. august:
Søren Mikkelsen med min hustrus råd, vilje og sam tykke. .
.
1677, 21. april.
Søren Mikkelsen Møller med min kære hustrus råd, vilje
og samtykke
. . . .1679, 18. oktober:
Mogens Madsen med min kære hustrus vilje. . .
1682, 8. april:
Anders Tomsen i Lynnerup med min hustrus vilje og
samtykke. . . .
1686, 16. oktober:
Jørgen Andersen med min kære hustrus vilje og samtykke. .
.

Kunne en kvinde da ikke skøde noget bort? Jo, og endda uden "barnepige". Anne Søes kusine, Kirsten Lauritsdatter, enke efter borgmester Christian Mortensen Lelius, skødede 1702, 22. april, den gård i Thisted, som hun og hendes mand havde boet i, og en øde ejendom, hvorpå der havde stået et hus, som tilhørte "min mand og mig", til byfoged Iver Pedersen.

Kunne en kvinde drive handel? Anne Søe kunne i hvert fald. I flere skifter er der tegninger på manufakturvarer, således ved skifter efter Søren Bendixen, skriver på Vestervig, 1674, 11. juni⁵)

En interessant sag om gifte kvinders ret til at drive handel står i Thisted tingbog 1704⁶) Den rige gubbe, Laurits Nielsen, tidligere rådmand, havde mistet sin kone, Maren Eriksdatter, 1700. Hun var datter af tidligere rådmand og byfoged Erik Pedersen og søster til byfoged Emmike Eriksen, der var død 1699 fra en stor børneflokk og en del gæld. For broderens og broderbørnenes skyld havde hun lovet at betale noget af gælden, men Laurits Niensens fuldmægtig, hans krambodsvend Jørgen Pedersen, hævdede, at det havde hun ikke lov til uden hendes mands tilladelse. Det havde hun vel heller ikke efter loven, men påstanden "lugter" ikke så lidt. Laurits Nielsen, der var gammel, havde giftet sig igen med en yngre dame, og da han døde 1705, giftede krambodkarlen sig med enken og det rige bo, som han altså allerede nu ikke ville have forringet!

Knud Riber, der skulle ordne Emmike Eriksens indviklede bo, beviste med kvitteringer, der var underskrevet af Maren Eriksdatter, at hun havde handlet med godtfolk uden modsigelse. Jørgen Pedersen svarede frækt, at han nok kunne se, at Maren Eriksdatters navn stod under papirerne, men det var ikke bevist, at hun selv havde skrevet det! Den gamle, ærlige Laurits Nielsen blev så spurgt, og han vedstod straks, at det var hans afdøde kones håndskrift. Dommeren, byfoged Iver Pedersen, forstod situationen. Hans agtelse for den gode salig kone lyser ud af dommen: Da det fornemmes af de fremlagte dokumenter, at Maren Eriksdatters handel ikke har mishaget hendes mand, og at hun som *en skikkelig* (én, der skikker sig godt) og *berømmelig kone* - uden ringeste ødselhed har været betroet at handle med folk, må løftet -

⁵ Thisted tingbog 1676, 4. marts.

⁶ Thisted tingbog 1704, 5. september.

helst af *sådan en honnet kone*, som det ikke ved tinglysning er forbudt at have kredit og debet være bindende. Altså skal Laurits Nielsen betale.

Det, der støder os mest i de gamle love, er måske bestemmelsen om, at en søn altid skal arve dobbelt så meget som en datter. Det synes vi ikke er retfærdigt, og tingbøgerne viser tydeligt, at det syntes vore stammødre og stamfædre i Ty heller ikke. De klarede så arvens fordeling på deres egen måde. Fra de bevarede tingbøger fra Hundborg og Hillerslev herred er indtil 1686 (nogle årgange mangler) følger her er udtog af *alle* de skifter, der omtaler børns arv:

Af Hundborg herreds tingbøger:

1666, 1. oktober.

Skiftebrevet efter Christen Christensen og hustru i Dalgård i Hundborg er forkommet i disse ufredstider (under svenskekrigene 1657-1660), men Christen Poulsen vil give arvingerne, 4 sønner og 4 døtre, hver 7½ daler.

1667, 12. august og 16. december:

Efter skifte 1654 i Klostergård i Vang sogn efter Niels Christensen og hustru arver 2 sønner og 1 datter hver lige meget, nemlig 88 daler. Desuden skal datteren have 20 daler som bryllupskost.

1667, 23. september.

Skifte efter Anders Nielsen i Sigshøj i Skårup, Sjørring sogn. Sønnen og datteren får med værgernes samtykke lige meget, 10 daler 1 mark 1½ skilling 1 album (hvid).

1674, 15 juni.

Skifte efter Anders Pedersen i Åkjær, Vang sogn. Efter de to hjemmeværende sønners ønske får deres lillesøster lige så meget i arv som dem.

1677, 5. november:

Laurits Christensen i Skinnerup skal give sine stedbørn, 2 drenge og 1 pige, 20 daler hver som fædrearnv.

1678, 10. september:

Skifte efter Anders Nielsen i Sundby. Arven skal deles lige mellem børnene. Drengen får 13 daler i mark, de to piger hver 11 daler 1½ mark.

1679, 28. april:

Skifte efter Laurits Nielsen i Ås. 2 sønner og 2 døtre arver tilsammen 70 daler 1 mark 13 skilling. Efter moderens vilje arver døtre lige så meget som sønner.

1679, 2. juni.

Skifte efter Mads Mikkelsen i Tingstrup og hustru. Arvinger: 1 søn, 1 datter og deres halvbroder. Forældre har givet datteren et får og en ko, som ikke skal regnes i skiftet. Husbondens fuldmægtig mente ikke, at gaven skulle anses for gyldig, men herredsfogeden svarede, at da der var formue nok i boet til at tilfredsstille husbonden, burde hun nyde hendes gave, eftersom hendes brødre ikke ville gøre deres forældres ord til intet.

Af Hillerslev herreds tingbøger:

1666, 17. juli:

Søren Tomsen, der den tid boede i Overgård i Vigsø, senere i Ullerup i Hanherred, blev 1638, 29. marts forligt med sine søskende om, at han skulle give dem hver 20 rigsdaler af deres fædre arv. Der var 3 brødre og 1 søster.

1670, 31. maj:

Niels Sørensens børn i Oddersbøl har delt arven efter ham. Datteren får lige så meget som en broder.

1670, 6. oktober:

Skifte efter Jens Pedersen i Skjelsgård i Tved sogn. 2 sønner og 4 døtre arver hver lige meget, ialt 46 daler, men Christian Pedersen, der overtager fæstet, vil give hver af drengene en stud og pigerne bryllupskost og en opredt seng.

1673, 4. februar:

Anders Monsen, gift med Søren Kjeldsens enke i Nørby i Tveds sogn, har givet sine stedbørn, 2 drenge og 1 pige, 12 daler, som de skal være lige gode om.

1674, 31. marts:

Skifte efter Tomas Nielsens hustru i Skinnerup. Børnene, 2 drenge og 1 pige, går efter formyndernes vilje lige i arv.

1674, 6. oktober:

Peder Jensen i Østerild vil give sine og sin salig hustrus børn, 2 drenge og 1 pige, 12 daler hver. Desuden skal datteren have 1 rigsdaler om året, så længe hun tjener hos andre.

1675, 19. januar:

Anders Nielsen i Hinding har sluttet kontrakt med formynderne og værgerne for hans og hans salig hustrus børn, 1 dreng og 3 piger. Han skal give dem 15 daler hver. Desuden skal sønnen have et føl og pigerne 4 daler hver som hjælp til en seng samt deres moders livklæder.

1681, 6. december:

Jens Jensen Sårup i Kåstrup har før sin død befalet sin hustru, at hun skal give børnene, Anne Madsdatter og Jens Jensen, lige meget i arv. De får 80 daler til deling.

1684, 19. februar:

Jep Nielsen i Tveds sogn giver sine børn, Karen, Anne, Anders, Peder og Margrete, hver 5 daler som arv efter deres moder. (Læg mærke til, at sønnerne ikke nævnes før døtrene som senere i folketællingslister).

1684, 11. marts:

Christen Pedersen, der har ægtet Søren Jespersens enke i Tveds sogn, giver sine stedbørn hver 16 daler. Pigen skal desuden have en opredt seng og bryllupskost til 10 par folk.

1685, 28. april:

Clemed Christensen i Rær giver sine børn 65 daler som arv efter deres moder. Sønnen får 35 daler, datteren 30 daler, hendes moders gangklæder og en opredt seng.

1685, 5. maj:

Christen Pedersen i Hindinggård giver sine stedbørn, 1 pige og 2 drenge, 27 daler, som de skal være lige gode om, så hver får 9 daler som arv efter deres fader, Christen Christensen i Hindinggård, der druknede i Blixø.

1685, 22. oktober:

Tomas Christensen, der vil ægte Laurits Bollesens datter i Store Hillerslev, skal give hendes halvsøster og halvbroder hver 40 daler som arv efter deres fader.

Kun i er eneste skifte, nemlig efter Laust Sørensen i Skinnerup 1671, 14. marts, står der, at hver af døtrene skal have halvt så meget som sønnen, men det skal måske ses i lyset af et andet skifte 1682, 25. januar, efter Christen Madsen i Skinnerup. Efter det skal 2 sønner have hver 12 daler og datteren kun 6 daler, altså også det halve, men så skal hun også have *bryllupskost til 10 par folk og en*

opredt seng. Der kan nok omtrent gå lige op med det, som drengene får mere.

Selv om der ikke altid er udtrykkeligt nævnet i skifterne, ser det ud til at være en selvfølge, at en datter skal have udstyr, og at hendes forældre holdt hendes bryllup, som det jo også har været skik og brug indtil vor tid. Hvis forældrene har været nogenlunde velstillede, har der nok også været tale om medgift, men det står der ikke noget om i tingbøgerne.

Den udvej, man havde fundet til at skaffe døtre og sønner lige ret, var altså i regelen den, at fader eller stedfader med formynderes og værgers udtrykkelige eller stiltiende samtykke - gav børnene lige meget. Dommeren blandede sig aldrig i sådanne bestemmelser, men ordningen blev for en sikkerheds skyld tinglæst, i hvert fald somme tider. Det udelukker ikke, at der kan være sluttet mange lignende aftaler, der ikke blev skrevet noget sted.

Det ældste eksempel i tingbøgerne på lige deling mellem søstre og brødre er det fra 1638, læst på Hillerslev ting 1666. Om man har klaret sig på samme måde før i tiden, ved vi ikke, men da man gjorde det så godt som altid i de gamle tingbøgers tid, er der sandsynligt. Måske er denne "folkeret" fra arilds tid, ældre end Jyske Lov. Sagen om skuddefarten fra Ty til Norge er et eksempel på, at *skik og brug fra arilds* tid kunne sejre over forordninger.

Efter hollandsk ret arvede døtre også lige med sønner, og det kom også til at gælde for den hollandske befolkning på Amager.

Senere blev skiftevæsenet ordnet sådan, at herredsfogderne ikke havde med det at gøre. Godsejerne fik ret til at holde skifte efter deres bønder, og amtmanden skiftede efter dem, der ikke hørte til noget gods. Det blev så sværere at omgå lovens bogstav, men måske lod det sig alligevel gøre. Det er påfaldende, at der så godt som aldrig bliver fundet rede penge ved et skifte, selv efter rige folk.

Da Maren Pedersdatter Knakkergård døde som aftægtskone i Vestergård i Øster Vandet 1765, 86 år, var der kun nogle få skillinger i hendes gemmer, men masser af fint tøj og af stoffer. Der var sølv- og tinsager og store udeslående fordringer, og hun ejede over 20 td. hartkorn i bøndergods⁷) så der måtte have været en del penge.

Arvingerne, 11 børnebørn, vedstod da også, at den gamle kone havde kaldt dem til sig, da hun mærkede, at døden nærmede sig, dels for at tage afsked med dem og dels for at dele de rede penge ud, som hun endnu havde. Hun havde da givet dem 100 daler hver uden forskel, og de syv dattersønner erklærede sig godt tilfreds med, at deres søstre fik lige med dem. Resten af arven blev delt efter loven, men den gamle bedstemor havde altså holdt fast ved den tankegang, der rådede i hendes unge dage - kvinder og mænd er lige.

Blev den lov ved med at gælde i Ty? Den hørte i hvert fald med til de gamle, uskrevne regler fra den tylandske bondekultur, som min mor lærte mig, såvel som den regel, at man aldrig må gøre forskel på folk på grund af deres økonomiske eller sociale stilling.

Fra forrige århundrede har vi et vidnesbyrd om den samme indstilling. 1842 kom pastor J. C. B. Dreyer til det fjerne Ty. Da han havde været præst i Nors og Tveds sogne i 4 år, måtte han have luft for sin forundring over

⁷ Amtsskifteprotokollen 1765.

sine sognefolks og andre tyboeres mærkelige skikke, som måtte forekomme ”os, som er af en højere stand” ubegribelige. Så skrev han: ”Om Folkelivet i Thy, især Bondestandens, og hvad det berører⁸)” Mellem det, der undrede ham, var forholdet mellem kone og mand. Hvad lignede nu det, at manden, som dog er og bør være herre i huset, ikke rådede alene?

Han skriver: ”Ægtefolk, som har agtelse for hinanden, viser ofte denne på en mærkelig måde. De foretager intet af vigtighed uden fælles vidende og samtykke. ”Det kommer an på, hvad Chresten vil,” siger konen om sin mand. ”Lad os først høre, hvad Stine mener,” så taler manden om sin kone, førend han ved nogen ting af betydning slår hovedet på sømmet.”

Det skal nok passe, men det betød naturligvis ikke, at kone og mand bestemte alting i fællesskab. ”Konen råder inde, og manden råder ude - til bryggersdøren på ydersiden,” sagde de gamle. Hver havde sit arbejdsområde, og indenfor der traf hver afgørelserne i det daglige.

Pastor Dreyer nævner også er andet ”mærkeligt” eksempel på forholdet mellem kvinder og mænd: ”Jeg tror, at man i hele Ty har samme skik ved den endte gudstjeneste som i der nordlige: At alle mandfolkene bliver stående stille i deres stole, indtil først fruentimmerne og derefter kirkebetjentene er gået ud af kirken.”

Flere vidnesbyrd om forholdet kan man sikkert finde i andre kilder, men de, der er nævnt her, må være nok.

Og tro nu ikke, at tyboerne med tiden vænnede sig til lovenes diskriminering af kvinderne. Da den første spæde begyndelse til et folkevalgt ting, de rådgivende stænderforsamlinger, begyndte deres virke, var Laurids Borberg fra Dover Østergård med som repræsentant for ”de mindre landejendomsbesiddere” på Mors og i Sydty. Stænderforsamlingerne kunne ikke give love, men de kunne komme med forslag, og regeringen var meget lydhør for ”folkets røst”.

Der var endnu ikke politiske partier, og hver af de stænderdeputerede talte først og fremmest sin egns og dens befolknings sag. Det gjorde Laurids Borberg også. I samlingen 1840 anbefalede han da varmt, at kvinder skulle arve lige med mænd, og det samme gjorde han 1842⁹) Ved samlingerne 1844 og 1846 mødte hans suppleant, Peder Christian Østergård fra Sundby på Mors, i stedet for ham, da han var syg, men man kan vist roligt gå ud fra, at han har været enig med Borberg. Han var tybo, født i Østergård i Silstrup.

De rådgivende stænderforsamlinger blev afløst af Rigsdagen 1849, og 1857 fik kvinder ved lov lige arveret med mænd. Det var det første skridt henimod kvindens ligeberettigelse i dansk lov.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1978, side 3-12).

⁸ Trykt i ”Almindelig Dansk Landbotidende, udgivet af Bernhard Réé, Ålborg 1846.

⁹ L. P. Borberg: Proprietær Laurids Ploug Borberg til Dover Østergaard, årbog 1936, s. 182 ff.